

порівнянні з догмами православ'я. Саме тому ці праці мають значення при розгляді сектантської історії та віровчення.

Поширення скопечтва в Таврійській губернії привернуло увагу місцевих православних дослідників. Так, єпископ Гермоген у праці «Таврическая епархия» детально виклав історію скопечької секти, яку почав з Селіванова [2]. Гермоген детально змалював постаті лідерів, сутність сформованого ними віровчення. Він охарактеризував появу скопців у губернії, їхнє життя, взаємини з владою та поширення секти. Також автор вказав на основні заходи єпархіальної влади щодо охорони православних від навернення в секту та ін.

Ще один дослідник, таврійський єпископ Гурій в своїй праці «О скопческом учении по последним о нем известиям» [3] описав історію скопечтва в Таврійській губернії, їх появу в губернії на початку ХІХ ст., формування великої общини, яка прикувала до себе пильну увагу влади. Автор розкрив взаємини скопців і православних, їхній правовий стан, подальше виселення останніх за межі Таврики. Він охарактеризував еволюцію скопечької секти, діяльність її засновників, а також детально виклав основні положення віровчення скопців, зокрема особливу увагу приділив вченню про оскоплення.

Ці праці є дуже цінними для історії скопців, тому що вони зосереджують увагу саме на місцевих проявах сектантського життя та побуту.

Певну інформацію надають місіонерські православні видання, статті в яких характеризують діяльність православної церкви щодо сектантів, зокрема спроби повернення їх у православ'я або ж висвітлення хибних сторін їхнього віровчення. Ця література є доволі чисельною й потребує особливої уваги.

Таким чином, православні видання є важливими для дослідження історії релігійного інакомислення. І хоча більшість з цих праць характеризується тенденційним викладом матеріалу, вони мають значну наукову цінність з огляду на накопичений авторами масив фактичних даних. Роботи з регіональної історії скопечтва хоча й представлені в історіографічній традиції, але висвітлюють життя таврійських скопців дуже епізодично та неповно. Менш чисельна література світського походження також тенденційно розглядає релігійне інакомислення, що пов'язано із загальною негативною оцінкою ролі сектантства у суспільно-політичному житті країни. У цілому праці світських і православних авторів є досить цінним джерелом інформації й посідають значне місце в історіографії питання.

Джерела та література

1. Буткевич Т.И. Скопчество. – Харьков: Типография Губернского Правления, 1909. – 36 с.
2. Гермоген, єпископ Псковский и Порховский, бывший Таврический и Симферопольский. Таврическая епархия. – Псков: Типография губернского правления, 1887. – 520 с.
3. Гурий, єпископ Таврический. О скопческом учении по последним о нем известиям. – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1877. – 184 с.
4. Даль В.И. Исследование о скопческой ереси. – СПб., 1844.
5. Крюков А.В. Религиозные секты на Кубани: 30-е гг. ХІХ в. – 1917 г.: Дисс... канд. ист. наук. – Краснодар, 2004. – 179 с.
6. Кутепов Н. Краткая история и вероучение русских рационалистических и мистических ересей: духоборцев, молокан, десного братства, штундобаптистов, пашковцев, толстовцев, хлыстов и скопцов. Изд-е 4, испр. и дополн. – Новочеркасск: Частная Донская Типография, 1910. – 94 с.
7. Материялы для истории хлыстовской и скопческой ересей, собранные П.И. Мельниковым. Отделы I-V. // Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Московском университете. Под заведыванием О.М. Бодянского. – М., 1872-1873.
8. Надеждин Н.И. Исследование о скопческой ереси. – СПб., 1845. – 317 с.
9. Пеликан Е. Судебно-медицинское исследование скопчества с краткими историческими сведениями. 2-е доп. и испр. изд-е. – СПб.: Типография М. Стасюлевича, 1875. – 241 с.
10. Реутский Н.В. Люди божьи и скопцы. Историческое исследование (из достоверных источников и подлинных бумаг). – М.: Типография Грачева и Ко, 1872. – 229 с.

Назарова Є.П.

УДК: [94:371.8](477.74) «20»

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914 – ЛЮТИЙ 1917 Р.)

2009 року виповнилося 95 років від початку Першої світової війни. Ця війна докорінно змінила політичну карту Європи і світу. По закінченню світової війни виникають нові політичні режими, формується нове обличчя світу. Поряд із воєнними подіями в історії Першої світової війни важливе місце посідають внутрішньополітичні події в країнах учасниках війни. Це також значною мірою визначало нове повоєнне обличчя країн.

Питання діяльності політичних партій і суспільно-політичних організацій на території південноукраїнських губерній залишається відносно малодослідженим на пострадянському історичному

просторові. Слід зазначити, що радянська історична наука, приділяючи основну увагу дослідженню революційних подій 1917–1921 рр., відводила другорядну роль суспільно-політичним процесам у 1914 – на початку 1917 р. [1, с. 3, 30]. У 20-х рр. ХХ ст. в журналі «Літопис революції» було опубліковано низку нарисів учасників російського соціал-демократичного руху періоду Першої світової війни на Україні, що також в рамках своїх досліджень побіжно торкаються і діяльності українських політичних сил. Так, у нарисах Д. Лебеда, Е. Квірінга і С. Гопнер частково висвітлено діяльність місцевої організації УСДРП на Катеринославщині [2, 3, 4]. 1966 року вийшло в світ дослідження М. Сидорчука, присвячене діяльності більшовиків України в роки Першої світової війни [5]. Аналізуючи діяльність російських соціал-демократів, дослідник також зупиняється на проблемі діяльності українських політичних партій і організацій як політичних конкурентів РСДРП і проблемі взаємовідносин цих політичних сил. Певна увага діяльності українських політичних партій в 1914–1916 рр. приділена і в дослідженнях Ю. Кірянова, присвячених історії робітництва і селянства Півдня Росії періоду Першої світової війни [6, 7].

Суспільно-політичні зміни початку 1990-х рр. дещо пошквалили процес вивчення суспільно-політичного життя Наддніпрянської України доби Першої світової війни. З'явилася низка узагальнюючих робіт, у яких висвітлено суспільно-політичне життя України зазначеного періоду і частково питання суспільно-політичного життя Півдня України доби Першої світової війни. 1998 року в Україні відбулася міжнародна наукова конференція «Перша світова війна і слов'янські народи» [8]. Серед комплексних досліджень, присвячених діяльності політичних партій України в роки Першої світової війни, у т.ч. в південноукраїнському регіоні, можна назвати монографію А. Зорика [9]. Щодо досліджень окремих українських політичних партій і організацій у зазначений період, то найбільш висвітленою є саме діяльність СВУ. Серед досліджень діяльності СВУ, в рамках яких висвітлено також діяльність організації на Півдні України, слід відзначити монографію І. Патера [10].

У сучасній Україні набувають актуальності регіональні дослідження. Як зазначає Я. Верменич, саме «дослідження регіональної специфіки дає змогу підкріпити конкретно-історичним матеріалом ідею багатогранності історичного процесу, виявити причини і наслідки існуючого розмаїття культурних форм і поведінських реакцій» [11, с. 10]. У цьому сенсі значний інтерес для нас становить дослідження суспільно-політичних процесів у південноукраїнському регіоні доби Першої світової війни. Слід зазначити, що проблему розвитку українського національного руху на Півдні України в добу Першої світової війни висвітлено в рамках робіт Г. Турченко, присвячених аналізу суспільно-політичних процесів у південноукраїнському регіоні на початку ХХ ст. [12, 13]. Особливості діяльності українських політичних партій на Катеринославщині періоду війни частково проаналізовано в роботі С. Світленко [14]. В рамках досліджень О. Журби і С. Світленко розглянуто діяльність товариства «Просвіти» на Катеринославщині, у т.ч. періоду Першої світової [15, 16]. Таким чином, на сьогодні відсутнє спеціальне дослідження, присвячене аналізу українського національного руху на Півдні України періоду Першої світової війни. Метою даної статті є аналіз діяльності українських національних партій і громадських організацій Катеринославщини у період Першої світової війни.

Слід окремо зупинитися на питанні класифікації українських політичних партій і організацій. Їх можна класифікувати за кількома ознаками. Так, наприклад, І. Лисяк-Рудницький визначав, що на початку ХХ ст. українські політичні партії «диференціювалися» на марксистські (УСДРП), ліберальні (УДРП), аграрно-соціалістичні (УПСР) і націоналістичні (УНП) [17, с. 181]. Класифікація політичних партій також може бути здійснена за класовою ознакою. В. Ветров і С. Донченко не виділяють у своїй типології російські і українські партії і пропонують для них єдину типологію. Дослідники розподіляють усі політичні партії, що діяли в Україні, за політично-класовою ознакою на: революційно-демократичні (РУП, УСДРП, Українська соціал-демократична «Спілка» РСДРП, Бунд, Поалей-Ціон, російські і українські есери, Народно-соціалістична партія тощо), ліберально-демократичні або буржуазні (УДРП, ТУП, кадети, «Союз 17 жовтня») та поміщицько-монархічні партії (Союз руського народу, Союз руських людей, Російська монархічна партія) [18, с. 11–17].

Класифікаційна схема, запропонована В. Ветровим і С. Донченко, визначаючи соціальне і ідеологічне підґрунтя діяльності українських політичних партій, поза увагою залишає такий важливий фактор, як ставлення політичних партій і організацій до вирішення українського питання, майбутнього України. Так, А. Павко, аналізуючи різні підходи до класифікації політичних партій, пропонує за питанням національного самовизначення поділяти усі українські політичні партії і організації на самостійників і автономістів [19, с. 123]. Ці обидва напрямки українського національного руху були представлені в південноукраїнському регіоні [20, с. 34].

1992 року групою запорізьких дослідників на чолі з Ф. Г. Турченком в рамках «Методичних вказівок до вивчення спецкурсу «Українські національні партії (кін. ХІХ ст. – 1917 р.)» було запропоновано класифікації українських політичних партій і організацій за ідеологічними засадами. Відповідно до цих класифікацій вони поділяються на три основні групи: соціалістичні (РУП, УСДРП, УПСР, Українська соціал-демократична Спілка), ліберальні (Загальна безпартійна організація, УДП, УРП, УДРП, ТУП) і націонал-радикальні (УНП) [21, с. 68, 108]. В ході нашого дослідження будемо спиратися на вищезазначену класифікацію, а також на класифікацію за питанням національного самовизначення.

За чисельністю населення на 1914 р. Катеринославська губернія серед трьох південноукраїнських губерній займала друге місце після Херсонської. Щодо національного складу, то губернія мала найвищий

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914 – ЛЮТИЙ 1917 Р.)

відсоток українського населення на Півдні України – 68,9%, порівняно з 53,55% в Херсонській і 42,2% в Таврійській губернії. Другою за чисельністю національною групою Катеринославської губернії були росіяни (17,2%), відсоток яких в загальному складі був найнижчим порівняно з двома іншими губерніями Півдня України. Третью за чисельністю національною меншиною у губернії у досліджуваній період були євреї, які становили 4,7% від загальної кількості населення. На Катеринославщині також були інші національні меншини – німці, греки, татари тощо. Національні групи були нерівномірно представлені в міському і сільському середовищі. Так, українці, домінуючи серед національних груп Півдня України, поступалися в містах за чисельністю росіянам і євреям, що свідчить про значне відставання української більшості регіону на шляху модернізації від росіян, євреїв та представників деяких інших національних груп Півдня. Як зазначає Г. Турченко, подібне відставання в цілому справляло несприятливий вплив на розвиток українського національного руху, ефективність діяльності представників якого залежала від того, наскільки вони були здатні мобілізувати широкі маси населення для досягнення поставлених національно-політичних завдань [13, с. 19–20, 24–25]. У цілому феномен участі мас у суспільно-політичному житті притаманний виключно модерним суспільствам [22, с. 128].

Варто зазначити, що модернізаційні процеси в Російській імперії переважно торкалися тих галузей, що традиційно були зосередженням російських державних інтересів, а саме військово-технічну і військово-організаційну. Концентруючись на вирішенні першочергових завдань з підвищення дієздатності у цій сфері, влада разом з тим була вимушена допускати неминучі зміни і в інших, близьких з нею галузях. Однак централізований контроль над використанням основної маси ресурсів якраз і був основним джерелом проблем. Нові перетворення закономірно вимагали зміни такого порядку. Лише за цієї умови можливо було сподіватися на досягнення біль-менш значного результату. Тоді рано чи пізно виникало «порочне коло» – для подолання кризи російська еліта мала поступитися своєї монополією на управління всіма сферами життя, але саме збереження цієї монополії залишалось її головним пріоритетом. Наважуючись на проведення реформ, правляча еліта навіть під сильним тиском намагалася дотриматися мінімальних змін, піклуючись не стільки про послідовність реалізації необхідних перетворень, скільки про збереження більшої частини власних привілеїв. Як тільки криза минула гостру фазу, вища бюрократія будь-якими засобами намагалася повернути втрачені позиції чи не допустити такого розвитку подій, що міг би поставити під сумнів сталість бажаного для неї ладу [23, с. 70–71].

Таким чином, політична система Російської імперії початку ХХ ст. не забезпечувала представництва інтересів всіх верств населення держави. Відсутність факторів, що стримували б монархічну владу, призвела до монополізації процесу прийняття рішень окремими групами інтересів, які діяли виходячи з вузькоєгоїстичної мети. Це особливо негативно проявилось у міру наростання системної кризи у суспільстві в період Першої світової війни. Під час зіткнення з новими викликами соціально-економічного і політичного характеру система виявилася не здатною своєчасно відреагувати, виробити і втілити в життя оптимальні політичні рішення. У результаті, за словами російського дослідника А. Рябова, відбувся «модернізаційний зрив, який призвів до архаїзації держави, що втілилась в деіндустріалізації після революції 1917 року і Громадянської війни та відродженні політичних відносин, заснованих на грубому політичному примусі» [24, с. 94].

На думку А. Рядова, основною причиною зриву російської модернізації називає той фактор, що сили, зацікавлені в її проведенні, були роз'єднані і через слабо недостатньо розвинену систему представництва інтересів не могли проводити швидкі й ефективні мобілізації в рамках існуючих інститутів і громадських відносин. Модернізаційний зрив, початок якого було покладено між двома революціями 1917 р., фактично «задав» позитивні зміни, які почалися на мікрорівні [24, с. 94].

Війна стала важливим етапом в процесі українського націотворення. Варто зазначити, що існування нації, як будь-якої групи, є подвійним. З одного боку, вона існує «у вірі у власне існування». З іншого – ця віра є далеко небезпідставною, не є чистою фікцією, бо існують реальні соціальні відмінності. Відповідно «реальність» національності – реальність відмінностей. Економічні і культурні відмінності між групами, будучи концептуалізовані, засвоєні соціальною теорією, виступають в якості об'єктивних розмежувань соціального простору [25, с. 229]. У цьому сенсі війна, будучи формою обміну людськими ресурсами, обміну інформацією, сприяла формуванню національної свідомості широких мас українського населення. Більшість мобілізованих на фронт українських селян ідентифікували себе не з певною нацією, а з регіоном, де вони мешкали. Перебуваючи у багатонаціональній армії, українські селяни постійно контактували з представниками інших національностей, що допомагало усвідомлювати власну етнічну самобутність. Контакти українців з обох сторін фронту сприяли їх зближенню [26, с. 78, 82]. Зазначені фактори вплинули на розвиткові національного руху, втягуючи у своє коло південноукраїнських селян, які були мобілізовані до діючої армії.

Варто зазначити, що процес усвідомлення на початку Першої світової війни селянськими масами себе як представників певної нації був притаманний не лише українцям. Це було загальноєвропейське явище. Так, у рамках дослідження Ю. Вебера «З селян у французи. Модернізація сільської Франції. 1880–1914» було доведено, що навіть у такій начебто зразковій «національній державі», як Франція, про «національну свідомість» нижчих верств можна говорити лише з початку Першої світової війни. До цього часу в більшості європейських країн лояльність державі-нації базувалася на лояльності династії. Селяни могли

бути мобілізовані на збройний захист під гаслами захисту трону і «справжньої» релігії. Воювали не нації, воювали армії. Масова, тобто національна, мобілізація – феномен ХХ ст. Перша світова війна стала першим в історії конфліктом міжнародного (інтернаціонального) типу [25, с. 34]. Відповідно українські націотворчі процеси розвивалися в рамках загальноєвропейських тенденцій.

В умовах 1914–1916 рр. відбулося пожвавлення українського національного руху в південноукраїнському регіоні, порівняно з роками, які безпосередньо передували початку війни. Автономісти в досліджуваний період були представлені в регіоні, як і на попередньому етапі, українськими соціал-демократами і лібералами. У роки Першої світової війни представники УСДРП працювали в Одесі і Катеринославі [27, арк. 116]. Однак активну політичну діяльність змогла розгорнути лише Катеринославська парторганізація [28, с. 57]. Про відносну стабільність місцевої партійної організації УСДРП свідчить те, що щомісяця збиралися членські внески у розмірі 30 коп. [29, арк. 3 зв.].

Українські соціал-демократи загалом негативно поставилися до початку Першої світової війни. Так, Л. Рибалка на сторінках паризького емігрантського видання «Наше слово» охарактеризував ставлення українських есдеків до війни наступним чином: «Українська соціал-демократія Росії вважає цю війну великим нещастям, що впало на український народ, який робить перші невпевнені кроки на шляху свого національного і загальногромадянського відродження» [30, с. 2]. Варто зазначити, що українські есдеки Катеринослава виступали проти війни. Вони висловлювалися за підтримку Австро-Угорщини і Німеччини, маючи надію, що українські землі відійдуть до Австро-Угорщини, де Україна отримує статус автономії [14, с. 5].

Перші партійні гуртки УСДРП в Катеринославі було засновано Д. Лисиченком 1911 року. Учасниками гуртків були селяни і робітники [28, с. 57]. Членами катеринославської організації УСДРП стали конторник служби зборів Єкатерининської залізниці Д. Лисиченко, конторник Єкатерининської залізниці Ф. Дубовий, секретар лікарняної каси заводу Шодуара І.Ф. Бохонко, член правління Катеринославського товариства споживчих товарів Г. Герасимов, селянин полтавської губернії І. Вирва [28, с. 56; 14, с. 5]. У кінці 1914 р. партійна група на чолі з Романовським діяла у залізничних майстернях Амур-Нижньодніпровська Катеринослава [3, с. 126]. Українські есдеки вели політичну роботу також серед робітників заводу Шодуара [6, с. 19–20]. І. Бохонко і Ф. Дубовий вели партійну роботу серед селянства і робітників селища Єкатерининське [28, с. 58]. За даними поліції, в Новомосковському повіті Катеринославщини 1915 р. козак М. Гороховський і селянин М. Чубатов займалися розповсюдженням листівки УСДРП [29, арк. 3, 3 зв.].

Партійна організація УСДРП розгорнула відносно активну агітаційну діяльність у Катеринославській губернії. Політичній роботі серед населення сприяла наявність у місцевої організації УСДРП 1915 р. власної типографії в Катеринославі [31, арк. 5]. Готувалося видання партійної газети «Наше життя». Частина шрифтів для друкарні була доставлена з Києва [14, с. 6].

Значне місце в агітаційній роботі українських соціал-демократів на Катеринославщині посідало розповсюдження власних листівок і прокламацій. Так, 5 квітня 1915 р. на катеринославських заводах і в районі Єкатерининської залізниці було розкидано прокламації УСДРП, присвячені 3-й річниці Ленських подій. У прокламаціях містився заклик до революції, скинення царату і проголошення автономії України. Листівки з аналогічними лозунгами було розповсюджено в місті і між станціями Горяново–Нижньодніпровськ вже 1 травня. Наступною агітаційною акцією УСДРП стало поширення в селищі Єкатерининському власних листівок, присвячених десятиріччю Маніфесту 17 жовтня 1905 р. [28, с. 56–58; 13, с. 55–56]. Слід зазначити, що масове розповсюдження листівок з метою агітації у досліджуваний період було притаманне не лише катеринославській організації УСДРП. На початку 1915 р. київський комітет УСДРП, діяльність якого пожвавилася із створенням СВУ, поширив у Київській губернії відозви до роковин Т. Шевченка, до 1 травня, а також до річниці Ленських подій. Прокламації, присвячені зазначеним подіям, але з іншим змістом розповсюджувалися в Полтавській губернії [28, с. 42].

Українські есдеки Катеринослава активно виступали на захист національних прав. У жовтні 1915 р. катеринославська організація УСДРП підготувала наказ соціал-демократичної фракції Державної Думи. У наказі містилися вимоги негайного введення викладання предметів українською мовою в початкових школах, запровадження викладання української мови і історії в учительських семінаріях, інститутах, створення кафедр українознавства в університетах підросійської України. Документ також містив вимоги запровадження української мови в державних установах – в суді, на пошті, телеграфі, залізниці, земському і міському самоврядуванні [14, с. 6].

Потужними політичними конкурентами УСДРП за політичний вплив на маси були представники РСДРП, які мали значну підтримку катеринославського робітництва. Так, на час конференції катеринославської організації РСДРП у с. Дієвці 8–19 листопада 1916 р. російські соціал-демократичні групи міста об'єднували понад 300 чоловік. Напередодні революції 1917 р. катеринославська парторганізація мала 36 груп РСДРП, що налічували в своїх рядах 400 осіб [5, с. 36, 46]. У складних політичних умовах перед українськими соціал-демократами постало питання про спільну діяльність з російськими есдеками. 15 серпня 1915 р. в селищі Єкатерининське відбулася нарада представників Катеринославської організації УСДРП, в якій взяли участь Ф. Дубовий, Г. Герасимов, І. Бохонко, а також представник київської парторганізації А. Драгомирецький. Було прийнято рішення про співпрацю з РСДРП [28, с. 59]. Обов'язковою умовою спільної діяльності партійних організацій стало визнання російськими соціал-демократами постулату автономії України [13, с. 56]. На нараді також підіймалися внутрішньо

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914 – ЛЮТИЙ 1917 Р.)

організаційні питання. Так, було прийнято рішення, що функція керівного парторгану цілого району належить загальному зібранню місцевих партійців. Виконавчі функції передавалися головному правлінню місцевої організації УСДРП, до якого входило по одному представникові від районних правлінь [14, с. 5].

15 листопада 1915 р. в Катеринославі місцеві організації УСДРП і РСДРП уклали угоду про співпрацю. Угода передбачала створення спільного бюро з рівним представництвом. Однак партійні організації зберігали самостійність у питаннях агітації і організаційної роботи [32, с. 168]. Інтереси УСДРП представляли Ф. Дубовий, І. Бохонко, Г. Герасимов, Ф. Сторубель та інші, а РСДРП – П. Медведєв, С. Власенко та інші [14, с. 6].

Однак вже 27 листопада 1915 р. катеринославська організація УСДРП була ліквідована поліцією. Заарештовано 11 членів парторганізації [32, с. 169]. Вночі 26-27 листопада 1915 р. відбулися масові арешти катеринославських робітників. М. Томильченко, Т. Татарин і П. Слинько без висунення звинувачень в адміністративному порядку були вислані до Іркутської губернії. Четверо – В. Маловичко, М. Чубатий, П. Самарець, Горховський – були засуджені одеським військово-окружним судом до заслання. Інші заарештовані – І. Боханенко (І. Романченко), І. Вирва, І. Дубовий, Ф. Дубовий, Д. Лисиченко, Ф. Щукін – перебували під слідством за належність до УСДРП [33, с. 126–127]. Отже, плани про співпрацю з РСДРП в 1915 р. не вдалося реалізувати через політичні арешти. Слід зазначити, що на кінець 1915 р. було ліквідовано один з досить активних в період Першої світової війни комітетів УСДРП – київський [28, с. 44].

Частина українських соціал-демократів була членами товариства «Просвіта». Досить часто партійні зібрання відбувалися в приміщеннях «Просвіти» і книжкового магазину «Слово» [32, с. 233]. Під час ліквідації організації УСДРП в катеринославській «Просвіті» і її філіалах в Мануйлівці та Дієвці поліцією було виявлено Вісник СВУ, газету «Боротьба» закордонної організації УСДРП, журнал «Боротьба» київської організації УСДРП [28, с. 56]. Виявлені матеріали і стали приводом для закриття катеринославської «Просвіти».

Політичну діяльність у Катеринославській губернії УСДРП вдалося відновити лише в кінці 1916 р. На порядок денний знову було поставлено питання про співпрацю з російськими соціал-демократами. 17 грудня 1916 р. в Кам'янці відбулися партійні збори РСДРП і УСДРП, у яких брало участь близько 40 осіб. Обговорювалося питання спільної політичної роботи. Було створено комітет з чотирьох чоловік – два від УСДРП і два від РСДРП. Комітет мав ознайомитися з діяльністю обох партійних організацій і після цього прийняти рішення щодо об'єднання організацій. На зборах було прийнято рішення посилити агітацію проти війни на заводах, активізувати роботу в партійних гуртках, випустити прокламацію, присвячену подіям 9 січня 1905 р., і організувати страйк протягом одного дня. Наступні партійні збори відбулися в Кам'янці 22 грудня 1916 р. [34, арк. 128–129, 132]. А в січні 1917 р. в Катеринославі на зборах робітників Задніпров'я за участі місцевих організацій УСДРП, більшовиків, есерів і анархістів було прийнято рішення про придбання зброї для політичної боротьби [35, с. 9]. Отже, в умовах Першої світової війни Катеринославщина стала основним центром діяльності української соціал-демократії в південноукраїнському регіоні.

У період революції 1905–1907 рр. на території Півдня України розгорнули свою діяльність перші гуртки українських есерів. В умовах Першої світової війни, за нашими даними, есери не виявляли своєї діяльності в регіоні. Як зазначає Т. Бевз, упродовж 1915–1916 рр. діяльність членів партії була зосереджена у сфері кооперації та у різних українських організаціях, як, наприклад, «Юнацька Спілка», де проводили активну роботу українські соціалісти-революціонери поряд з членами УСДРП [36, с. 142].

Щодо ліберальних українських організацій, то на Півдні України існували осередки ТУП. Початок Першої світової війни змусив представників зазначеної організації визначитися із своїм ставленням до світових подій. Позиція керівництва ТУП не була єдиною: Є. Чикаленко і А. Ніковський дотримувалися ідеї поразки Росії у війні, а Л. Яновська – про повний розгром Австро-Угорщини і приєднання Галичини до Російської імперії. Лідерами організації було прийнято компромісне рішення: Рада ТУП утримувалася від звернення як за підтримку війни, так і проти, і стояла на нейтральних позиціях. Щодо позиції південноукраїнських осередків ТУП до війни, то на сьогодні ми не маємо даних. Є певні відомості про співпрацю представників цієї організації у Києві, Полтаві, Харкові, у т.ч. і на Півдні України в Катеринославі, Одесі з СВУ, що був орієнтований на перемогу Австро-Угорщини і Німеччини, однак самі члени ТУП категорично спростовували факти такої співпраці [21, с. 130, 132].

В умовах війни від катеринославської організації УСДРП відділилася група партійців, що створила місцеву організацію ТУП [14, с. 6]. 1915 року до складу місцевого осередку, за даними поліції, входили чиновник Катерининської залізниці П. Маненко, колишній працівник газети «Южная Заря» М. Новицький, член правління «Просвіти» І. Дяченко, рахівник комерційного відділу залізниці Б. Усик-Базилевський, кресляр земської управи П. Щукін, конторщик залізниці Авдієнко, вчитель комерційного училища Вировий. Слід зазначити, що, за даними жандармерії, діяльність осередків ТУП в інших губерніях Наддніпрянщини в 1914–1916 рр. не було зафіксовано [28, с. 43–61]. Таким чином, в умовах Першої світової війни українські автономісти на території Катеринославщини були представлені місцевими організаціями УСДРП і ТУП.

У період Першої світової війни в південноукраїнському регіоні посилювалися позиції самостійників. У другій половині 1914 р. на Півдні України розгорнув свою діяльність СВУ. Варто зазначити, що члени організації мали налагоджені контакти в регіоні. 1915 року на нараді лідерів українського національного

руху, в якій брали участь представники Одеси і Катеринослава, було створено «Головну Раду СВУ». Рада мала вести пропаганду самостійницьких ідей серед населення Наддніпрянщини, створити відділи і групи, щоб у потрібний момент підняти повстання на Півдні України [10, с. 233].

На початку 1915 р. представники СВУ отримали завдання відвідати такі центри українського національного руху на Півдні України, як Одесу, Катеринославу, а також Новоросійськ і Катеринодар [37, с. 100]. Для агітаційної роботи до Катеринославу було відряджено Л. Ганкевича [13, с. 55]. Свідченням зв'язків представників українського національного руху Катеринославської губернії з СВУ є виявлені у травні 1915 р. поліцією в Катеринославській губернії прокламації «Головна українська рада до українського народу» [38, арк. 6, 44]. Влітку 1915 р. в Катеринославі за дорученням СВУ перерубував колишній член катеринославської організації УСДРП Д. Шабал [10, с. 232].

Південь України займав важливе місце у політичних планах СВУ. Члени організації вели переговори з Австро-Угорщиною і Туреччиною щодо висадки українсько-турецького десанту в районі Одеси і Кубані, що мав організувати антиросійське повстання на території України. Існував також проект підготовки повстання на Чорноморському флоті і в таких місцях його базування, як Одеса і Миколаїв [13, с. 37, 38, 40]. Зазначені проекти так і не були реалізовані. На початку війни членам СВУ вдалося налагодити зв'язки з представниками українського національного руху і проводити агітацію самостійницької ідеї в південноукраїнському регіоні. Представники СВУ на Півдні України також проводили роботу з підготовки збройного повстання. Однак, діяльність СВУ в південноукраїнських губерніях не набула такого потужного характеру, як, наприклад, на Полтавщині, де було створено районні комітети, що охопили своєю діяльністю гуртки учнів, робітників, службовців залізниць і заводів, селян [28, с. 45–46].

Поряд з осередками партій автономістського напрямку є дані про існування в Катеринославській губернії Ініціативного комітету українського самостійницького союзу. На жаль, фактів про практичну діяльність організації обмаль, хоча збереглася її програма з 22 параграфів. Метою цієї організації було «здобуття незалежної і суверенної української держави, що включала б в собі всю етнографічну територію України». Варто зазначити, що майбутню самостійну Україну члени цієї організації бачили соціалістичною державою. Програмою мінімум Ініціативного комітету було здобуття національно-територіальної автономії, що включало в себе розвиток місцевого самоврядування, національної школи, адміністрації, суду, церкви й публічної влади. Місцеві групи Ініціативного комітету українського самостійницького союзу формувалися за наявності 5 чоловік [28, с. 59–61; 39, арк. 34, 35].

Українська молодь Півдня України і прилеглих до регіону територій не стояла осторонь суспільно-політичних процесів. У квітні 1915 р. на конференції української молоді в Харкові було створено «Юнацьку спілку» – політичну організацію учнівської і студентської молоді, що мала за мету поширення серед української молоді революційних і національно-визвольних ідей. Ймовірно в південноукраїнському регіоні діяли осередки цієї організації. На користь цієї думки свідчить участь представників Катеринослава і Донської області в III конференції «Юнацької спілки», що відбулася в грудні 1916 р. в Полтаві [40, с. 226–227]. Слід зазначити, що особливою активністю у роки Першої Світової війни відзначалася діяльність «Юнацької Спілки» саме на Полтавщині і Харківщині [36, с. 142]. Однак фактів діяльності на Півдні України на сьогодні виявити не вдалося.

Війна справила значний вплив на діяльність українських культурно-просвітницьких організацій. Вона змусила українських діячів активно включитися до громадської роботи, в рамках якої вони набували досвід суспільної роботи і управлінської діяльності. Майже від самого початку війни Катеринославська «Просвіта» розгорнула роботу з надання допомоги діючій армії, родинам запасних і пораненим воякам тощо. Так, 1 серпня 1914 р. катеринославські просвітяни організували на користь родин запасних концерт за участі оперного співака М. Домаренка. 6 серпня 1914 р. було поставлено 3 водевілі, кошти від яких спрямовані на користь солдат діючої армії. Взимку 1915 р. просвітяни організували дитячі ялинки в с. Мануйлівці, Дієвці, Кам'янці, Підгорному, Одинокі, Чаплях, Малій Сокирці [41, с. 150].

Війна позначилась також на традиційних заходах, що проводили катеринославські просвітяни. 26 лютого 1915 р. в Катеринославі відбувся Шевченківський вечір, оголошення про проведення якого розмістили місцеві газети «Южная заря» і «Приднепровский край». Відбулася панихіда [41, с. 146; 42, с. 37]. Вєсь прибуток від організації вєчера був спрямований на потреби дітей, батьки яких перебували на фронті, і для комітету допомоги населенню Галичини [41, с. 148].

Представники українських культурно-просвітницьких організацій вели не лише збір коштів на користь осіб, постраждалих від війни. У Катеринославі просвітяни відкрили їдальню для родин солдат запасу [43, с. 85; 13, с. 52]. Засновником і організатором їдальні став гурток просвітянок. Було обрано відповідальний комітет у складі Т. Сулима-Бичихіної, Д. Бірюкової, Л. Бідної, Є. Гарковцевої, М. Коростовцевої, А. Павловської, Є. Щегольви й А. Федорової. Пізніше до складу комітету увійшли А. Куличенко, А. Дорожинська, Є. Новицька, Г. Ємець. Планувалось відкриття при їдальні дитячого садочку для родин запасних, однак через відсутність виховательки і необхідного приміщення задуми не вдалося реалізувати [44, с. 150, 152; 13, с. 52].

Як вже зазначалось, війна сприяла розвитку національної свідомості українського населення, що не могло не позначитися на діяльності катеринославської «Просвіти». Поставало питання про необхідність ознайомлення широких мас з національними питаннями не лише загальнотеоретичного, а й практичного характеру. Восени 1915 р. катеринославські просвітяни прочитали низку рефератів, присвячених

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914 – ЛЮТИЙ 1917 Р.)

національному питанню. Так, В. Благонадьожин прочитав реферат «О теоретических основах наций», Є. Вировий – «О белорусах и их национальном возрождении» тощо. Катеринославське населення було також ознайомлено з питаннями життя українського народу поза межами Наддніпрянщини. У січні–лютому 1915 р. в «Просвіті» було прочитано чотири реферати про Західну Україну: П. Горещкий прочитав реферат «О Галичине», Є. Вировий – «Какое значение имела Галичина в истории нашего народа?», П. Щукін – «О Буковине», Л. Зубновський – «Угорская Русь» [42, с. 37, 39]. Катеринославські українці також взяли безпосередню участь у облаштуванні на території губернії біженців із західноукраїнських губерній. Лідери «Просвіти» змогли отримати дозвіл на відкриття в місті Комітету допомоги населенню Галичини, яке постраждало в ході війни. Для біженців було організовано їдальню [13, с. 54–55]. Таким чином, просвітяни діяли аналогічно представникам інших бездержавних національностей Російської імперії, які створили національні комітети для надання допомоги співвітчизникам. На Півдні України, за нашими даними, в цей час існували польські, вірменські, латиські національні комітети, однак на відміну від Комітету допомоги населенню Галичини, вони проіснували до початку революції 1917 р. Після ліквідації катеринославської «Просвіти» комітет було передано бюро призначення біженців Новомосковського повітового комітету Всеросійського земського союзу і наступна його доля нам невідома. Це є прикладом особливої політики уряду щодо українських організацій, що більш активно переслідувались порівняно з організаціями інших національностей – поляків, євреїв, вірменів тощо. Представники влади вважали, що український рух несе більшу загрозу для імперії, і не сприймали українців як окрему націю.

Ще до початку війни українські громадські організації діяли в умовах жорстких обмежень з боку влади. Особливо ситуація ускладнилася після видання циркуляру міністра внутрішніх справ від 2 лютого 1910 р., який наказував губернаторам перешкоджати заснуванню будь-яких «інородчеських товариств», у т. ч. українських, що мали на меті розбудження національно-політичної свідомості. Водночас губернатори мали ознайомитися з діяльністю вже існуючих товариств і в разі необхідності припинити їх діяльність. Початок війни відзначився для українців чи не повним придушенням будь-яких проявів національного життя [45, с. 164–165]. Незважаючи на суттєву допомогу місцевій владі в умовах війни, українські культурно-просвітницькі організації продовжували діяти під ще більш потужним пресингом з боку владних структур. Така ситуація не могла не викликати обурення українських громадських діячів. Так, 1915 року С. Петлюра на сторінках журналу «Украинская жизнь» зазначав: «Український народ має право, щоб не посягали на його душу – поверніть же нам наші газети, наше рідне слово! В дні військових бурь і потрясінь, дні розладу господарського життя держави не має припинятися духовне і культурне задоволення потреб народного організму – поверніть нам відібране і дозвольте продовжувати нам нашу суспільну працю на користь народу в наших товариствах і організаціях! Ми віддали і віддаємо державі все, що потребують обставини і вимагають бурі, які розпочалися і не припиняються: наших синів, братів, своє життя, невзгоди і жертви – не створюйте ж нових непотрібних жертв, що вносять лише розлад в життя країни!» [46, с. 12]. Українське питання підіймалось навіть на засіданнях Державної думи. Так, у серпні 1915 р. лідер катеринославської організації кадетів відомий адвокат О. Александров офіційно підняв в Думі питання про відновлення україномовної преси [47, с. 225]. Однак покращення умов діяльності українських культурно-просвітницьких товариств таки не відбулося.

Репресивні заходи влади не обминули і катеринославську «Просвіту». Ліквідація поліцією організації УСДРП призвела до заборони діяльності місцевої «Просвіти» в січні 1916 р. [16, с. 19]. На момент закриття організація мала 5 сільських відділень, їдальню для родин запасних, комітет з надання допомоги постраждалому від війни населенню Галичини, видавничий фонд ім. Н. Дмитрієва, фонд на спорудження «просвітнього дому», ювілейний фонд «Рідна освіта» [42, с. 36]. Катеринославська «Просвіта» налічувала 248 осіб. Щодо найбільших філіалів товариства, то членами відділення організації в Мануйлівці було 76 осіб, а в Дієвці – 53 просвітянина [16, с. 18].

Правління катеринославської «Просвіти» звернулося до депутата Державної Думи О. Александрова з телеграмою, яка містила прохання захистити організацію від закриття. Міністр внутрішніх справ А. Хвостов дав обіцянку О. Александрову переглянути питання про закриття «Просвіти» [48, с. 91]. Однак врятувати товариство від закриття не вдалося, не зважаючи навіть на те, що «Просвіта» надала значну допомогу місцевій владі в умовах війни.

Просвітянам вдалося частково зберегти матеріально-технічну базу товариства, передавши власність «Просвіти» іншими громадським організаціям і установам. Власність бібліотеки-читальні ім. Т. Шевченка, а також бібліотеки дієвської «Просвіти» було передано обласному музею ім. О. Поля. Їдальня для родин запасних, що утримувалася «Просвітою», була передана міському попечительству про родини запасних, а комітет допомоги населенню Галичини з притулком у Мануйловці – бюро призначення біженців Новомосковського повітового комітету Всеросійського земського союзу. Власність мануйлівської «Просвіти» було передано Мануйлівському товариству споживачів із зобов'язанням користуватися їм лише з культурно-просвітницькою метою. Бібліотека й інша рухома власність «Просвіти» в с. Перещепина стали власністю місцевого сільськогосподарського товариства [49, с. 121].

Після закриття катеринославської «Просвіти» її діяльність була продовжена в рамках інших українських товариств. 1916 року в Катеринославі розгорнулася робота з підготовки відкриття «Українського товариства» з метою «сприяння духовному і моральному розвитку місцевого населення і

укріплення серед нього засад тверезості шляхом заповнення його вільного часу розумними розвагами і заняттями» [50, с. 71]. Однак місцева влада не надала дозвіл на відкриття цієї організації.

В умовах війни представники українського культурно-просвітницького руху продовжували працювати над виданням у регіоні національної преси і книги. У період після закриття «Просвіти» в Катеринославі просвітяни створили «Українське видавництво в Катеринославі», яке друкувало українські книжки у краї [15, с. 147]. А навесні 1916 р. колишній видавець газети «Дніпрові хвилі» К. Котов звернувся до катеринославського губернатора з проханням дозволити видавати в Катеринославі тижневик «Час» [49, с. 121]. Катеринославська влада надала дозвіл на видання тижневика і щомісячного журналу «Степ» [50, с. 71]. Однак доля підготовки цих видань нам не відома. Таким чином, навіть у складних умовах воєнного стану українські громадські діячі Південної України продовжували національні видавничі традиції попереднього періоду.

Як бачимо, в умовах війни представники українського національного руху, порівняно з іншими регіонами України, продовжували відносно активно працювати в південноукраїнському регіоні. Діяльності українських есдеків і національно-просвітніх організацій сприяла наявність тривалого досвіду громадської роботи. Ще одним важливим фактором, з нашої точки зору, є зміни, які відбулися у суспільній свідомості. Війна призвела до розширення контактів з населенням інших країн, що було не можливо за мирних умов, наслідком чого став посиленний обмін інформацією. В ході війни солдатські маси, які переважно складалися з селян, чи не вперше стикалися з новітніми досягненнями людської цивілізації, що значно розширювало їх кругозір. Військова служба формувала, демонструвала і водночас сприяла формуванню навичок колективних дій, дисциплінованості. Відступи і поразки, які були наслідком помилок і безвідповідальності командування, змушували маси дошукуватися відповіді на питання про причини війни і своє місце у цих подіях [25, с. 79, 82]. Участь українських селянських мас у війні змінила їх колективну свідомість, у т. ч. і її політичну складову. Навіть сучасники констатували суттєві зміни в політичній свідомості, які відбулися за роки Першої світової війни. Так, у своїх спогадах С. Гопнер, один з лідерів більшовицького комітету Катеринослава, відзначала, що 1916 р. в роботі підпільних припартійних гуртків почали брати участь солдати, що до цього часу було нечуваним явищем [4, с. 143]. Журналісти газети «Гасло» констатували посилення інтересу широких мас до політики: «Життя навчає. Воно й не писемних, простих селян привчило дошукуватися правди про ті всесвітні справи, котрі потребували стількох людей, вимагають народних трат і не можуть очевидячки, як слід одбутися, коли ті жертви і втрати робитимуться невідомою, хоча-б, і багатомільйонною масою. Війна має свою логіку й свої закони. І в силу тих законів повинна зростати свідомість і нашого українського народу. То через їх – ті закони – ми повинні пробуркатись і свідомо дивитися круг себе; через їх ми маємо як можна поспішатися свідомості добувати. І не тієї тільки свідомості, що говорить нам про війну, її цілі й причини, ні, разом з тим, і поруч з ним, зустріваємо довгу низку не менш цікавих і важних політичних і культурних справ, яких і нам цуратися не приходиться. Не можна дізнатися про війну не добираючи всієї правди про Державну Думу, про внутрішні порядки і закони, про зміни в краєвих і державних відносинах, про міжнародні сутички між союзними і воюючими державами. Те все знати кожному освіченому синові рідного краю – конче необхідно. А це вже – політика. Це те «не про нас писане», якого до цих бурхливих часів не тільки прості люди, а й грамотніші українці часто страхалися. Тепер воно само прийшло до нас і стало для всіх необхідним, як необхідні хліб, вода, повітря...» [51, с. 1]. Війна, як зазначає Д. Санборн, призвела до мобілізації не лише військової, а й соціальної, економічної, культурної і політичної [52, с. 250].

Отже, в умовах війни центром активності українського національного руху Півдня України стає Катеринославщина, де розгорнули свою діяльність місцева організація УСДРП, Ініціативного комітету українського самостійницького союзу, осередок ТУП і активна «Просвіта» (разом з сільськими філіалами), що не була закрита до 1914 р. Як і напередодні війни, український національний рух Південної України був представлений двома течіями – автономістами і самостійниками. В умовах війни відбулося посилення позицій самостійників у регіоні. Є інформація про діяльність на території Катеринославської губернії Ініціативного комітету українського самостійницького союзу. На Катеринославщині також діяли представники СВУ, основними напрямками діяльності якого були пропагандистський (розповсюдження Вісника СВУ, прокламацій «Головна українська рада до українського народу»), організаційний (налагодження співпраці з представниками українського національного руху в губернії) і військовий (підготовка антиросійського повстання на території Півдня України).

Щодо представників автономістського напрямку українського національного руху, то в регіоні продовжували діяти українські есдеки і ліберали. Є дані про діяльність представників УСДРП в Катеринославі і Одесі. З 1914 р. найбільшою організацією УСДРП Півдня України стає катеринославська, яка мала досвід довготривалої роботи в губернії. Українські есдеки в умовах війни діяли в організаційному (партійна робота серед селян і робітників Катеринославщини, робота з об'єднання з місцевою організацією РСДРП), у пропагандистському (розповсюдження власних відозв до річниці Ленських подій і Маніфесту 17 жовтня 1905 р., до 1 травня; розповсюдження Вісника СВУ, видань «Боротьба» київської і закордонної організацій УСДРП) і культурницьких (значна частина членів організації працювала в місцевій «Просвіті») напрямках. На місцевому рівні проводилися переговори щодо укладання угоди про спільну організацію УСДРП і РСДРП, яка, однак, не була реалізована через поліцейські переслідування і відсутність порозуміння з російськими есдеками в національному питанні. А в кінці 1916 р. разом з російськими

**ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914 – ЛЮТИЙ 1917 Р.)**

соціалістами українські еседеки розпочали підготовку до збройного повстання. Щодо соціального складу місцевої організації УСДРП ми не маємо конкретних відомостей, однак є інформація, що лідери організації (Романовський, І. Бохонко, Ф. Дубовий) проводили політичну роботу з робітництвом Катеринослава і прилеглих населених пунктів, чому сприяла їх безпосередня професійна діяльність.

Дані про діяльність українських лібералів у Катеринославській губернії в роки війни є нечисленними. Так, у Катеринославі відновила свою діяльність місцева організація ТУП, яка була єдиним виявленим поліцією осередком цієї організації в зазначений час на Наддніпрянщині. В умовах війни діяльність українських лібералів була зосереджена винятково в рамках пропагандистського напрямку.

Щодо чисельності і соціального складу українських політичних партій і організацій, що діяли в умовах Першої світової війни, то ми не маємо конкретних даних. Опереседковані відомості свідчать на користь думки, що українські громадські діячі працювали як з сільським, так і з міським населенням регіону. Так, поліцією було зафіксовано факти розповсюдження листівок УСДРП в селах Катеринославської губернії. Системну роботу з сільським населенням регіону вела лише катеринославська «Просвіта», що мала сільські відділення.

Селянство Російської імперії (на 1897 р. в південноукраїнському регіоні 93,4% селянства було представлено саме українцями) становило основну частину населення держави [12, с. 40]. В умовах війни найбільш радикальні зміни суспільної свідомості відбувалися саме серед селянських мас, що були мобілізовані до армії. Війна націоналізувала і політизувала їх суспільну свідомість, тобто відбувався процес формування національної і політичної ідентичності більшості населення Російської імперії. Варто зазначити, що політична ідентичність відіграє провідну роль у формуванні «зовнішньої поведінки» індивіда: за допомогою політичної ідентичності індивід чи група стають суб'єктами політичних відносин і політичного процесу [53, с. 141]. Селянські маси у досліджуваній період були найбільш сприятливим ґрунтом для суспільно-політичної роботи, однак заходів, вжитих українськими громадськими діячами в процесі роботи з сільським населенням регіону, виявилось недостатньо для суттєвих змін у національній і політичній свідомості українських селянських мас, що і продемонстрували події Української національної революції 1917–1921 рр.

Щодо українського культурно-просвітницького руху, то на серпень 1914 р. на Півдні України діяла єдина активна віцілла від репресій попередніх років катеринославська «Просвіта», яка мала п'ять сільських філіалів. Поряд з традиційними культурно-просвітницькими заходами, у роки війни просвітяни розгорнули активну роботу з надання допомоги родинам солдат і постраждалому від війни населенню: благодійні акції збору коштів, організація ідальні для біженців і родин солдат запасу та ін. Було створено Комітет допомоги населенню Галичини, який за характером своєї діяльності був аналогічним національним комітетам поляків, євреїв, вірменів, латишів, що надавали допомогу постраждалим від війни співвітчизникам. Таким чином, війна сприяла набуттю українськими діячами досвіду організаційної і управлінської діяльності. Участь у роботі Комітету допомоги населенню Галичини сприяла усвідомленню місцевим українським населенням своєї національної єдності з українським населенням західноукраїнських земель. Після закриття товариства просвітяни, зберігши всю його матеріальну базу, продовжили свою культурно-просвітницьку діяльність в рамках інших легальних організацій Катеринославщини. Варто зазначити, що, не зважаючи на складні суспільно-політичні і економічні умови, в Катеринославській губернії продовжувалася робота з видання україномовної преси.

Таким чином, особливістю українського національного руху на Катеринославщині в умовах Першої світової війни стало те, що в губернії був сконцентрований центр українського просвітянського руху Наддніпрянщини у зазначений період. Після закриття «Просвіт» в Чернігові (1907), Одесі (1910), Києві (1910), Житомирі (1912) і Кам'янці-Подільському (1914) на території підросійської України залишилися лише Мелітопольська, Миколаївська і Катеринославська «Просвіта» [54, с. 76–79]. Лише остання змогла розгорнути активну діяльність в умовах війни. Щодо діяльності двох інших товариств, то ми практично не маємо даних про їх активність у цей період. На Катеринославщині також діяла добре згуртована організація УСДРП, що мала досвід тривалої діяльності (з 1911 р.) вже на час початку війни.

Джерела та література

1. Реєнт О.П., Янишин Б.М. Україна в період Першої світової війни: історіографічний нарис / О. П. Реєнт, Б. М. Янишин // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 3–37.
2. Лебедь Д. Очерки революционной работы на Екатеринославщине до 1917 года (В Заднепровье) / Д. Лебедь // Летопись революции. – 1923. – № 2. – С. 112–124.
3. Квиринг Э. Екатеринослав. Декабрь 14 г. – Июнь 15 г. / Э. Квиринг // Летопись революции. – 1923. – № 2. – С. 125–135
4. Гопнер С. 1916 год в Екатеринославе / С. Гопнер // Летопись революции. – 1923. – № 2. – С. 136–145.
5. Сидорчук М. Т. Більшовики України у Першій світовій війні і Лютневій революції / М. Т. Сидорчук. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1966. – 268 с.
6. Кирьянов Ю. И. Крестьянство Екатеринославской губернии в годы Первой мировой войны (1914–1916 гг.) / Ю. И. Кирьянов. – М. : Институт истории Академии наук СССР, 1960. – 35 с.
7. Кирьянов Ю. И. Рабочие Юга России (1914–1917 гг.) / Ю. И. Кирьянов. – М. : «Наука», 1971. – 308 с.

8. Перша світова війна і слов'янські народи. Матеріали міжнародної наукової конференції 14–15 травня 1998 р. / П. М. Чернега (відп. ред.). – К. : Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова, 1998. – 251 с.
9. Зорик А. С. Политические партии России и Украины в годы Первой мировой войны (1914 – февраль 1917): Монография / А. С. Зорик. – Х. : Основа, 2002. – 256 с.
10. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності соборності / І. Патер. – Львів : Інститут краєзнавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 346 с.
11. Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Я. В. Верменич. – К. : Наукова думка, 2003. – 456 с.
12. Турченко Ф. Г., Турченко Г. Ф. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (Кінець XIX ст. – 1921 р.): Історичні нариси / Ф. Г. Турченко, Г. Ф. Турченко. – К. : Генеза, 2003. – 352 с.
13. Турченко Г. Ф. Південна Україна на зламі епох (1914–1922 рр.) / Г. Ф. Турченко. – Запоріжжя : Просвіта, 2005. – 324 с.
14. Світленко С. І. Перші українські політики Катеринослава / С. І. Світленко // Грані. – 2006. – № 1 (45). – С. 3–7.
15. Журба О. І. Сторінками історії Катеринославської «Просвіти» / О. І. Журба // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – Вип. 1. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 133–153.
16. Світленко С. І. Біля витоків українського національного самоусвідомлення в дореволюційному Катеринославі / С. І. Світленко // Грані. – 2005. – № 5 (43). – С. 11–20.
17. Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе. – Т. 1. – К.: «Основи», 1994. – С. 173–191.
18. Ветров В. І., Донченко С. П. Політичні партії України в першій чверті ХХ століття (1900–1925) / В. І. Ветров, С. П. Донченко. – Дніпропетровськ : Поліграфіст, 2001. – 245 с.
19. Павко А.І. Теоретико-методологічні засади дослідження діяльності політичних партій та організацій в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / А. І. Павко // Український історичний журнал. – 2001. – № 4. – С. 112–125.
20. Турченко Г. Ф. Суспільно-політичні рухи у південноукраїнському регіоні на початку ХХ ст. / Г. Ф. Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2008. – Вип. ХХІІ. – С. 32–38.
21. Методичних вказівок до вивчення спецкурсу «Українські національні партії (кін. ХІХ ст. – 1917 р.)» (для студентів історичного факультету) / [Упор.: Ф. Г. Турченко, А. В. Бойко, Т. С. Геращенко та ін.] – Запоріжжя: ЗДУ, 1992. – 140 с.
22. Виноградов В. Д., Головин Н. А. Политическая социология: Учебное пособие / В. Д. Виноградов, Н. А. Головин. – Спб. : Издательство С. – Петербургского университета, 1997. – 176 с.
23. Кржевов В. Циклы российской модернизации: всевластие бюрократии как причина незвершенности реформ / В. Кржевов // Российская модернизация: размышляя о самобытности / Ин-т Кеннана; под ред. Э. А. Паина и О. Д. Волкогоновой. – М. : Три квадрата, 2008. – С. 60–88.
24. Рябов А. Разноуровневость общественных изменений и проблема модернизационного срыва в контексте современной российской политики / А. Рябов // Российская модернизация: размышляя о самобытности / Ин-т Кеннана; под ред. Э. А. Паина и О. Д. Волкогоновой. – М. : Три квадрата, 2008. – С. 89–101.
25. Малахов В. С. Национализм как политическая идеология / В. С. Малахов. – М. : КДУ, 2005. – 320 с.
26. Турченко Г. Ф. Перша світова війна й українська революція під кутом зору синергетики / Г. Ф. Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. ХІІІ. – Запоріжжя, 2001. – С. 70–91.
27. Центральний державний історичний архів у м. Київ (далі – ЦДАК). – Ф. 385. – Оп. 7. – Спр. 103.
28. Записки об украинском движении за 1914–1916 годы с кратким очерком истории этого движения, как сепаратисто-революционного течения среди населения Малороссии. – Спб. : департамент полиции Министерства внутренних дел, 1916. – 74 с.
29. ЦДАК. – Ф. 347. – Оп. 1. – Спр. 2747.
30. Рыбалка Л. Украинская социал-демократия и война // Наше слово (Париж). – 1915. – 26 августа (№ 174). – С. 2.
31. ЦДАК. – Ф. 313. – Оп. 2. – Спр. 3146.
32. Михутина И. В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века) / И. В. Михутина. – М. : Институт славяноведения РАН, 2003. – 288 с.
33. Украинская жизнь (Санкт-Петербург). – 1915. – № 10–11.
34. Центральний державний архів громадських об'єднань (далі – ДАГО). – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 124.
35. Кирьянов Ю. И. Социально-политический протест рабочих России в годы первой мировой войны (июль 1914–февраль 1917 гг.) / Ю. И. Кирьянов. – М. : РОССПЭН, 2005. – 464 с.
36. Бевз Т. А. Партія соціальних перспектив і національних інтересів (Політична історія УПСР): Монографія / Т. А. Бевз. – К. : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 587 с.
37. Сергійчук В. Турецький вектор українських самостійників / В. Сергійчук // Історичний журнал. – 2007. – № 1. – С. 95–106.

**ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914 – ЛЮТИЙ 1917 Р.)**

38. ЦДАК. – Ф. 313. – Оп. 2. – Спр. 3139–3140.
39. ЦДАГО. – Ф. 17. – Оп. 1. – Спр. 14.
40. Овсієнко О. Ф. «Українське питання» в студентському русі / О. Ф. Овсієнко // «Українське питання» в російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.). – Ч. 2. – К. : Інститут історії України НАН України, 1999. – С. 207–235.
41. Виров-й Е. 54-я годовщина смерти Т.Г. Шевченка в Екатеринославе. Деятельность Екатеринославской «Просвितы» и ее филей в связи с войной (от нашего корреспондента) // Украинская жизнь (Санкт-Петербург). – 1915. – № 3–4. – С. 146–151.
42. Просвितянин. Деятельность екатеринославской «Просвита» в 1915 г. и ее закрытия // Украинская жизнь (Санкт-Петербург). – 1916. – № 2. – С. 36–49.
43. Украинская жизнь (Санкт-Петербург). – 1915. – № 7.
44. Жигло Л. Отчет о деятельности столовой общества «Просвіта» для семей запасных в г. Екатеринослав за первый год существования столовой // Украинская жизнь (Санкт-Петербург). – 1915. – № 11–12. – С. 150–154.
45. Дорошук Н. Культурницька діяльність українства між двома революціями (1907–1917 рр.) / Н. Дорошук // Київська старовина. – 2000. – № 2. – С. 164, 161–165.
46. Пеглюра С. Год молчания // Украинская жизнь (Санкт-Петербург). – 1915. – №7. – С. 8–12.
47. Донченко С. П. Ліберальні партії України (1900–1919 рр.) / С. П. Донченко. – Дніпродзержинськ : Видавничий відділ ДДТУ, 2004. – 379 с.
48. Украинская жизнь (Санкт-Петербург). – 1916. – № 2.
49. Украинская жизнь (Санкт-Петербург). – 1916. – № 4–5.
50. Украинская жизнь (Санкт-Петербург). – 1916. – № 6.
51. Життя навчає // Гасло (Харків). – 1915. – 31 грудня (№ 3). – С. 1.
52. Дискуссия // Россия и Первая мировая война (Материалы междунар. науч. коллоквиума 1–5 июня 1998 г., г. С.-Петербург). – Спб. : Дмитрий Буланин, 1999. – С. 250–252.
53. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа: Сборник учебных материалов / Под. ред. Мелешкиной Е.Ю. – М. : Издательский Дом «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир», 2001. – 304 с.
54. Євселевський Л. І., Фарина С.Я. «Просвіта» в Наддніпрянській Україні. Історичний нарис / Л. І. Євселевський, С. Я. Фарина. – К. : Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка, 1993. – 128 с.

Присяжнюк О.М.

УДК 94 (477.74) : 351.853 «1945/1991»

**ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ
ТА КУЛЬТУРИ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ (1945 – 1991 РР.)**

Серед актуальних завдань духовного відродження України невідкладно постає проблема збереження національної культурної спадщини і зокрема, пам'яток південно-західного регіону України – сучасної Одеської області, що уособлюють багатомістовий досвід, традиції, побут та культуру населення цієї території. Саме охорона пам'яток історії та культури Одещини має багаторічну історію. Виникнення та взаємовідносини інституцій, що займалися охороною пам'яток історії та культури, усвідомлення їх помилок та здобутків є важливим етапом побудови ефективної системи охорони пам'яток історії та культури сучасного Одеського регіону.

Проведений нами аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що у вітчизняній історіографії відсутня спеціальна праця, присвячена розбудові системи державних і громадських організацій з охорони пам'яток історії та культури на території Одеської області, яка б охоплювала період 1945 -1991 рр. Загальні міркування й окремі спостереження в такій постановці проблеми містяться у деяких наукових працях, які не вичерпують всієї повноти і складності даної проблематики.

Окремі статті та наукові праці висвітлюють появу та діяльність різноманітних місцевих державних органів, наукових установ та освітніх закладів та громадських організацій, що є складовими частинами системи охорони пам'яток історії та культури Одеської області. Так, створенню та початку роботи Одеського археологічного товариства – першої громадської організації, яка піклувалася питаннями охорони пам'яток історії та культури в Одеській області присвячена низка праць Л.Славіна [1], Л.Гудіс [2, 3], О.Ашрафіана [4], та ін. Діяльності Одеського археологічного товариства щодо організації та проведення рятівних досліджень пам'яток археології Одеського регіону розглянуто в статті В.Н.Станко [5].

Пам'яткоохоронна робота редакційної колегії видання «Історії міст та сіл УРСР», яка полягала у зборі матеріалів та відомостей про історію населених пунктів розглянута дослідниками В.Грабовецьким, В.Калениченком, Ш.Людковським [6], А.Батюк [7] та М. Савченком [8]. Питання присвячені роботі колективу Одеського обласного державного архіву з підготовки матеріалів для видання Одеського тому «Історії міст та сіл УРСР», завдяки якій зібрано та систематизовано по категоріях значний матеріал у тому